

Lapinlehmä

muutoksen pyörteissä

PÄIVI SOPPELA

■ Viimeiset sata vuotta ovat olleet niin suomalaisessa kuin lappilaisessakin karjataloudessa suurten mullistusten aikaa. Näiden pyörteiden keskelle joutui aikanaan myös maakuntamme pieni mutta kestävä nimikkorotu, lapinlehmä, joka oli yleisin lehmärotu Lapissa vielä ennen sotia. Tuontiroitujen ryntäys ajoi lapinlehmän lähes sukupuuttoon 1960–70-luvuilla, kunnes sen häviämiseen herättiin ja kanta alkoi vähitellen elpyä. Nyt lapinlehmän arvokkaita ominaisuuksia taas arvostetaan ja uhanalainen rotumme on uuden tulemisen äärellä.

Vanha taru kertoo lapinlehmän saaneen alkunsa lähteestä nousseesta valkeasta lehmästä kun ensimmäiset ihmiset tulivat Lappiin. Tämä kaunis, pienikokoinen lehmä on tavallisesti valkoinen väriltään, ja sen korvat ja turpa ovat mustat tai ruskeat. Myös ruskeat tai mustapilkullisia yksilöitä esiintyy ja toisinaan tavataan kokonaan mustiakin. Lapinlehmä – viralliselta nimeltään pohjoissuomenkarja – kuuluu vanhoihin skandinaaviisiin naudan alkuperäisrotuihin yhdessä Ruotsin ja Norjan tunturirotujen ja islanninkarjan kanssa. Lapinlehmä on erityisen hyvin sopeutunut kylmään ilmastoon ja niukkoihin olosuhteisiin.

Lapin yliopiston Arktisessa keskuksessa on tehty viime vuosina lapinlehmään liittyvää monitieteistä tutkimusta muiden pohjoisten alkuperäisrotujen ja poron rinnalla. Lapinlehmän vaihteita, rodun ominaisuuksia ja sopeutumista pohjoisiin olosuhteisiin on tutkittu Luonnonvarakeskuksen ja Arktisen keskuksen *Arktinen arkki* -hankkeessa, jossa eri alojen tutkijat tekivät yhteistyötä lapinlehmän kasvattajien kanssa

Lapinlehmä laiduntaa kesällä niityillä ja metsässä ja lypsää korkealuokkaista maitoa. Kuva: Marko Junttila, Lappari-hanke.

(2015–2018). Nämä avaukset ovat olleet urauurtavia, sillä lapinlehmää on tutkittu niin rotuna kuin kulttuurisilta näkökohdilta vielä hyvin vähän.

Hankkeen yhteydessä haastattelimme antropologi **Nuccio Mazzullon** kanssa vanhan polven lapinlehmätillallisia, teimme osallistuvaa tutkimusta nykyisten lapinlehmän kasvattajien kanssa ja tutkimme arkistolähteitä. Lisäksi tutkimushanke antoi kipinän Arktisessa keskuksessa käytännön hankkeille, joissa olemme agrobiologi **Anne Tuomivaaran** ja Luken asiiantuntijoiden kanssa selvittäneet muun muassa lapinlehmän maidon hyödyntämisen mahdollisuuksia ja järjestäneet aihepiirin koulutusta (*Lappari- ja Lappari-koulu* -hankkeet).

OSA POHJOISTA KULTTUURIPERINTÖÄ

Vielä ennen sotia ja 1950-luvulle asti lapinlehmä oli yleisin lehmärotu Lapissa. Karjanpidolla on ollut Lapin maataloudessa tärkeä asema, koska ilmasto ei ole suosinut viljan viljelyä. **T. I. Itkosen** mukaan rotua on kasvatettu Ylä-Lapissakin vähintään keskiajalta lähtien. Lapinlehmän avulla tuotettiin ankarissa olosuhteissa maitoa ja lihaa ja se oli olennainen osa omavaraistaloutta. *Arktinen arkki* -hankkeen haastateltavat kertoivat lapinlehmän, 'Valkoisen ihmeen' sitkeydestä, vaatimattomuudesta, hyvästä luonteesta, ravitsevasta maidosta, monista poikimisista, terveydestä ja pitkäikäisyydestä. Lapinlehmä oli taloudessa yleensä vain muutama, mutta ne olivat sitä-

kin tärkeämpiä. Talon isäntä saattoi olla savotassa, porometsässä tai muualla kaukana töissä, kun taas emäntä piti huolta lehmistä. Näin saatiin lapsille maitoa, josta tehtiin myös voita, viiliä ja piimää. Joskus tehtiin leipäjuustoa, 'parasta juustoa, mitä voi saada'. Isoissa taloissa oli suuriakin karjoja ja piikoja niitä hoitamassa, jolloin maitoa, lihaa ja voita riitti myös myyntiin.

Keveäjalkainen ja leveäsorkkainen lapinlehmä laiduntaa helposti niin metsässä, suolla kuin tuntureillakin ja käyttää niiden kasveja monipuolisesti. Karjan metsälaidunnus oli yleistä viime vuosisadan alussa ja hyvin pitkään sen jälkeen, joissakin paikoissa jopa 1960-luvulle. Lapinlehmä on ravinnonotoltaan karkearehun syöjä ja tulee toimeen niukalla ja vaatimattomalla ravinnolla. Tämä on ollut erityisen tärkeää ennen vanhaan, kun luonnonniityiltä kootut heinät, jokivarsien kortteet ja metsistä saadut lehdekset ovat muodostaneet talviruokinnan perustan. Lapinlehmän ruokintaan tiedetään pohjoisimmassa Lapissa käytetyn myös kalanperkeitä ja poronjäkäliä, jota kerättiin kesällä limpuiksi ja lisättiin lisärehuna appeeseen. Jos lapinlehmä saa vähänkin ylimäärin ravintoa, se alkaa kerätä rasvavarastoja ja lihoa. Tarkalta laidunnustavaltaan ja sopeutumiseltaan ravinnon niukuuteen lapinlehmä muistuttaa toista pohjoisen asukasta, poroa,

joka kasvaa runsailla kesälaitumilla ja selviää niukoissa oloissa talvet.

Lapinlehmien entiset kasvattajat korostivat lapinlehmän merkitystä Lapin ihmisten selviytymisille vaikeista ajoista. Lapinlehmä ei ole ollut kasvattajilleen ainoastaan ravinnon lähde vaan läheinen ja arvostettu ystävä, jopa perheenjäsen, johon on muodostunut lämmin ja vastavuoroinen suhde. Lapinlehmien nimet vanhoissa kantakirjoissa, kuten *Ihme*, *Ihana*, *Lahja*, *Onnenkukka*, *Pyhikki* kuvastavat lehmän merkitystä kasvattajille. Luontoon ja ympäristöön liittyvät useat ulkonäköä kuvailevat nimet kuten *Joutsen*, *Hillankukka*, *Valokki* ja *Talvikki*. Lapinlehmän luonne ja taidot kuvastuvat muun muassa nimissä *Mainio*, *Etevä*, *Hulmu* ja *Uimuri*. Sen luonteenpiirteissä mainitaan etenkin maatiaisrodulle tyypillinen älykkyys, itsenäisyys, uteliaisuus ja ihmisystävällisyys. Lapinlehmä viihtyy yleensä laumassa ja sosiaalinen vuorovaikutus ihmisen ja lajitoverien kanssa on sille tärkeää. Tunturilehmän tiedetään osaavan jopa puolustautua petoja vastaan asettumalla laumassa toistensa suojaksi ja pitämällä tarvittaessa kovaa ääntä.

Viime vuosisadan alussa kansalliset virtaukset ja suomalaisuusaste nostivat kansan parissa innostusta suomenkarjarotujen jalostukseen ja kasvatukseen. Länsi-

Evakkokarjaa matkalla Tornioista Haaparantaan 19.9.1944. Kuva: SA-kuva.

suomenkarjaa ja itäsuomenkarjaa eli kyyttöä alettiin tällöin jalostaa omina rotuinaan. Lapinlehmiäkin alettiin kantakirjata ja jalostaa. Jalostuksessa suosittiin valkeaa väriä ja hyvää rakennetta sekä pyrittiin nostamaan rodun maidontuottoa. Valkeaa väriä pidettiin paitsi kauniina, myös hyvänä suojavärinä hyönteisiltä. Lisäksi oli todisteita, että jo 1200-luvulla pohjoisen Ruotsi-Suomen karja oli ollut sekä nupoa että valkoista. Vuosisadan alku ja sotia edeltävä aika olivat suomenkarjayhdistysten ja sonnisouskuntien kulta-aikaa. Lapissa maidontuotannon kasvua jarruttivat karut olosuhteet ja peltoviljelyn hidaskasvu.

Lapinlehmien määrä oli suurimmillaan ennen sotia. Toinen maailmansota katkaisi rodun nousun karulla tavalla. Sodan ja evakkojen aikaiset menetykset olivat suuria. Karjaa menetettiin kuljetuksissa, jäi evakkoon tai

joutui teuraaksi. Monesti karjaa kuljettivat nuoret naiset ja tytöt, ja matkaa tehtiin usein jalkaisin. Lehmät vietiin evakkoon, mutta sonnit teurastettiin, mistä syystä ne hävisivät melkein kokonaan.

Itä-Lapin karjat evakuoitiin Pohjanmaalle, länsipuolen karjat Ruotsiin. Lapin sodan aikana Inarin, Utsjoen ja Petsamon karjojen evakuointi jäi niin myöhäiseen ajankohtaan, että ne jouduttiin teurastamaan kokonaisuudessaan. Sodan jälkeen lapinlehmien sonneja etsittiin Lapin eri perukoilta ja risteytysapua hankittiin länsinaapurin tunturikarjasta. Kaikesta myllerryksestä huolimatta lapinlehmä kuitenkin selvisi. Vanhan polven lapinlehmätilliset kertoivat tarunhoitoisia tarinoita **sota-aikojen** evakkokuljetuksista harhautuneiden lapinlehmien ihmeellisestä selviytymisestä **talven yli kevääseen**, jolloin väki palasi evakosta. Nämä tarinat kertovat

rodun neuvokkuudesta ja sitkeydestä.

AALLONPOHJASTA UUTEEN NOUSUUN

Sotien jälkeen lapinlehmä joutui väistymään suurempituottoisten tuontitrotujen tieltä ja oli vaarassa hävitä kokonaan. Tähän vaikuttivat etenkin sotien jälkeinen ruokapula ja maatalouden suuri murros, teknistyminen ja neuvontajärjestöjen painostus. Kun ayshire- ja muiden tuontitrotujen kannatus oli suurimmillaan, lapinlehmä jouduttiin jopa piilottelemaan neuvontajärjestöjen edustajilta. Lapinlehmien kasvattajat muistelivat *Arktinen arkki* -hankkeen haastatteluissa, miten lapinlehmä tällöin väheksyttiin ja paine niistä luopumiseen oli ankara. Lapinlehmän syrjäytyminen oli hyvin nopeaa 1960-luvulla. Kanta oli alimmillaan 1970-luvulla, jolloin karjoja oli jäljellä vain joitakin. Vain muutaman valveu-

tuneen karjankasvattajan ja virkamielen aktiivisuuden sekä Pelson vankilaan perustetun geenipankki-karjan ansiosta kanta saatiin viime hetkellä pelastettua. Kanta alkoi hitaasti kasvaa 1980-luvulla. Myöhemmin kasvattajien avuksi tulivat alkuperäiskarjan tuotantotuki ja kansalliset geenivaraohjelmat.

Lapinlehmien kasvattajat ovat tehneet tärkeää työtä rodun elpymiseksi, ja varsinkin naisten työllä on ollut tärkeä merkitys. Nykyisin lapinlehmä kasvatetaan pienimuotoisesti Lapin lisäksi koko maassa. Kanta on kaksinkertaistunut viimeisen runsaan kymmenen vuoden aikana, mutta on edelleen uhanalainen. Lisääntymiskäisiä puhdasrotuisia naaraita on 850 yksilöä, koko populaation ollessa noin 2000 yksilöä koko maassa ja 111 Lapissa (2017). Yksinomaan lapinlehmä sisältäviä karjoja on harvassa. Lapinlehmä on tiloilla tavallisesti vain muutama yksilö

**Viena Parviainen viemässä lehmä navettaan, 1959.
Kuva: Paavo Alanne, Lapin maakuntamuseo.**

muunrotuisen karjan jatkona, harrasteena tai maisemanhoitajana. Niiden maitoa ei kerätä erikseen, vaan se sekoitetaan meijerissä muun maidon joukkoon.

Lapin maatalouden näkymät ovat tällä hetkellä haastavat, niin kuin ne ovat koko maassa. Karjankasvatus etsii uusia suuntia globalisaation, ihmisten ravintotottumusten muutosten ja ilmastomuutoksen vuoksi. Lapinlehmä on pieni lehmärotu, joka ei voi kilpailla tuotannon määrällä. Sen sijaan se voi menestyä kestävyydellään ja tuotteidensa paikallisuuden, korkean laadun ja erityisyyden avulla. Lapinlehmä kestäväenä alkuperäisrotuna ja lapinlehmään perustuvat erityistuotteet ja palvelut tarjoavat erinomaisia kehitysmahdollisuuksia, jotka voivat tukea rodun pidon lisääntymistä ja kannan elpymistä.

Lapinlehmä ja sen tarina ovat osa pohjoista kulttuuriperintöä, joka on ollut vaarassa hävitä ja joka on tärkeä saada laajemmin yleiseen tietoisuuteen. Kulttuurihistoriallisella ja muulla lapinlehmään liittyvällä tutkimuksella ja tiedotuksella tuetaan rodun tunnettavuutta ja tehdään näkyväksi sen merkitystä, joka lisää niin tilallisten kuin kuluttajien, suuren yleisön ja matkailijoidenkin kiinnostusta rotuun. Tämä tukee pidemmällä tähtäyksellä sitä, että lapinlehmät laiduntavat Lapin niityillä ja pelloilla myös tulevaisuudessa. ■

KIRJALLISUUS

Itkonen, T. I. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*.

Kaltio, M. J. 1958. *60 vuotta suomenkarjan jalostusta*. Suomen karjalaisyhdistys r.y. 178 s.

Kantanen, J. 1991. Lapinlehmä syntyi Lapin luonnon ja ihmisen yhteistyönä. *Raito* 1/1991: 16-19.

Lehtola, Veli-Pekka 2004. *Saamelainen eväke*. Kustannus-Puntsi, Inari.

Rahikainen, P. 1996. Pohjoiset hirsinavetat ja muutakin asiaa karjanhoidosta. *Raito* 1/1996: 23-34.

Ryd, Lilian 2007. Gården, kvinnorna och husdjuren. *Människan och faunan. Etnobiologi I Sverige*, ss. 118-124.

Soppela, P., Tuomivaara, A. & Honkatukia, M. 2018. Pohjoissuomenkarjan maidon omaleimaisuuden hyödyntäminen. *Arktisen keskuksen tiedotteita* 63: 1-62.

Soppela, P. 2018. Looking to Lapland's past for a sustainable food source. *The Circle, WWF Magazine* 2/2018: 17-19.

Soppela, P. & Mazzullo, N. 2017. The Northern Finncattle, the cow that almost disappeared – Arctic adaptation, folk strategies and state politics. Suomen Akatemian Arktisen tutkimusohjelman ARKTIKO-seminaari 9.-10.5.2017.

Tiilikainen, Leena 1990. *Utsjokilaakson karjanhoitajat – maatalous saamelaisessa elinkeinokokonaisuudessa 1930-luvulta 1980-luvulle*. Lapin maakuntamuseon monisteita, 60 s.